

DÓNA'M LLETRA

Carme Canet i Ricard Salvat

2 de setembre de 2005

Marta Ballesta: — **Música tradicional xilena en aquests moments a Catalunya Cultura per saludar en Ricard Salvat, bona tarda.**

Ricard Salvat: — Bona tarda, Marta.

M.B. — **Per on comencem Ricard?**

R.S. — Per un llibre insòlit que aquí es coneix poc però del qual convé parlar i que hem de reivindicar. Parlo de José Ricardo Morales i del llibre *Teatro ausente*.¹ Ell era un republicà que es va exiliar, va anar a Xile i no n'ha tornat. Em sembla que n'hi ha dos o tres que no n'han tornat, perquè finalment va anar tornant tothom. Però ell s'ha volgut quedar allà. Va néixer a Màlaga el 1915, va estudiar Magisteri i Filosofia i Lletres a la Universitat de València, va pertànyer a la FUE Valenciana i va participar a la companyia d'estudiants El Búho. Des de l'octubre del 1936 fins al final de la guerra va començar a defensar la República amb les armes i va començar a escriure per al teatre. Al febrer del 1939 va passar a França, va estar tancat a Argelers i al setembre es va embarcar a Marsella cap a Xile amb el famós *Winnipeg* que ha esdevingut mític per als exiliats que Xile acollí. Anava escrivint teatre amb tota mena de dificultats.

M.B. — **Una obra que aquí no va arribar.**

R.S. — Ha arribat aquest llibre, jo no sé si s'ha estrenat res, alguna petita cosa, perquè és una persona que s'ho ha pres amb calma, «allá es un desterrado y aquí es un desconocido».

M.B. — **Doncs ni aquí ni allà.**

R.S. — Allà fa un tipus de teatre que només les universitats podrien fer. Pensa que si els autors d'aquí no els estrenen, imagina't si aniran a buscar els exiliats. Ell és autor de *Teatro de una pieza* del 1965, de *No son farsas* del 1974, *Teatro en libertad* del 1983, *Españoladas* del 1987, i del que ara s'ha publicat *Teatro ausente* a Edicions do Castro, a l'esplèndida col·lecció «Biblioteca del exilio» que dirigeix el professor de la Universitat Autònoma Manuel Aznar Soler. Al grup d'aquesta editorial hi ha, naturalment, Isaac Díaz Pardo, José Esteban, Abelardo Linares i com a assessor tenen el gran Xesús Alonso Montero. L'edició, el pròleg i les notes són de Claudia Ortego Sanmartín, i ella parla d'«Un escritor en el "aparte" del destierro», recull diverses obres: *La Odisea*, *Prohibida la reproducción*, *La cosa humana*, *El material*, *La imagen*, *Este jefe no le tiene miedo al gato* i *Ardor con ardor se apaga*, i sobretot, la més important, *Colón a toda costa o el arte de marear*.

M.B. — **Una bona manera per introduir-se en l'obra d'aquest autor, per a aquells que no el coneixien, ja que es tracta d'un volum amb diverses obres.**

R.S. — Sí, la majoria d'obres són d'un sol acte, com *La imagen*. *La cosa humana* és un producte força interessant, és un estrany monòleg on parla de la manera com la tècnica acaba actuant

sobre els éssers humans. Això també ho fa a *El material*, on acaba demostrant que l'home és un article de consum, envasat i preparat per ser consumit. Conrea un tipus de teatre amb molta influència de Karel Chapeck, un autor txec dels anys trenta, que va tenir molt de predicament entre els dramaturgs republicans. Volíem parlar d'aquest personatge per veure si algun dia algú es decideix a muntar-lo. Havia estat aquí a Barcelona, va ser nedador a l'Olimpíada Popular, la rèplica antifeixista que es va fer el 1936 contra les Olimpíades que va organitzar Hitler. El 18 de juliol, quan va esclatar la guerra, els pobres components de l'Olimpíada Popular no van saber com sortir de Barcelona, els va costar molt, i finalment ell va tornar, va anar a Sant Cebrià i d'allí a Marsella.

M.B. — **A mi, Ricard, m'encanten aquestes anècdotes.**

R.S. — Sí, però tot això de l'anada a Xile s'ha d'agrair a Pablo Neruda, que va parlar amb els polítics del seu país i van llogar aquest vaixell que van emplenar de republicans que se'n van anar cap a Xile.

M.B. — **Doncs des de Catalunya Cultura reivindicant aquesta figura de José Ricardo Morales. Amb aquest sons de la Mediterrània alhora llunyans parlarem de la segona recomanació d'aquesta tarda. Ens parlars d'un autor del qui ja ens has parlat en alguna altra ocasió, en Ferran Farré. Què és concretament el que ens recomanaràs avui?**

R.S. — Aquesta és una obra que es va estrenar a la Universitat de Lleida. Està publicada juntament amb *Durruti, la memòria perduda de l'anarquia*, de la qual vam parlar fa unes setmanes. No em va semblar oportú parlar de les dues obres en un mateix programa, perquè són dos temes totalment diferents i tan interessants l'un com l'altre. No vaig voler que un dels textos acabés prenent protagonisme a l'altre. L'editor n'és Ricard Boluda, que és professor a l'escola d'Antón Font i, al mateix temps, a la Universitat de Lleida. Porten a terme una feina molt important, han editat aquestes dues obres i la que avui ens ocupa es diu *Okupa Palestina*². Es va estrenar el dijous dia 8 de maig de 2003 a la Sala d'Actes de la Universitat de Lleida. Farré posa unes citacions molt reveladores, la primera és de José Saramago: «Dos horrores impiden a los judíos mirarse al espejo: el de Auschwitz y el de su propia conciencia ahora.» També n'hi ha una altra de Golda Meir: «El poble palestí no existeix, només és un enemic a vèncer.» La senyora Meir va ser primera ministra d'Israel l'any 1970. Amb aquestes citacions parla molt clar de quina és la posició de l'autor. És teatre document en el sentit més piscatorià de la paraula. Ens presenta diverses escenes en què mostra el destí desesperat del poble palestí i com no se'n surt d'aquesta espiral, no vull dir de mala sort, sinó d'aquesta mena de carreró sense sortida històrica en què es troba. És una obra reivindicativa, és un text valent, és una obra jove que demostra que no tothom fa postmodernisme, com passa aquí entre els joves. A la famosa generació dels noranta, hi ha gent que vol fer testimoni de la seva època i que creu que el teatre també és un camí de coneixement i un camí de millora de la història. Per això, tant *Durruti*, per un costat, com *Okupa Palestina*, per l'altre, crec que són tan interessants. Per totes aquestes raons valia la pena parlar-ne separatament.

M.B. — **El dia que el teatre deixi de servir per reivindicar, per demanar i per denunciar, m'alament rai oi Ricard?**

R.S. — I tant, i tant que sí.

M.B. — Doncs aquesta obra que ens porta als destins de Palestina és la segona recomanació d'avui, però en tenim una tercera. I continuant amb territoris reivindicats ens n'anem cap a Euskadi. Què ens explicaràs per a aquesta última recomanació?

R.S. — Doncs mira, un llibre que a mi em fa enveja...

M.B. — Per què ens passa tan sovint això que ens fan enveja?

R.S. — Perquè sembla que hem de començar a canviar d'actitud, aquesta actitud que jo he denunciat i que m'ha costat algun disgust, que vaig denunciar en el Congrés d'Història del Teatre Contemporani Català, i és que la història l'escriuen no solament els poderosos, sinó els que tenen el control total de tots els mitjans de comunicació; aleshores, és clar, quan arriben llibres com el *Diccionari del Teatre a les Illes Balears* o el *Diccionari d'autors gallecs* de què hem parlat diu: Mira quina meravella! I això està pagat pel govern i no està fet per un grupet a major honra i glòria d'ells mateixos.

M.B. — Que hauríem de fer una mica d'autocrítica, doncs?

R.S. — I tant! Perquè fins ara ens hem pensat que érem els millors, durant una època vam ser els avançats, però ara ens està passant per davant molta gent, entre ells afortunadament els nostres companys i amics d'Euskadi, que han publicat *El teatro en Gipuzkoa (1970-1986)*,³ *Apuntes para una historia de las artes escénicas en Euskal Herria*, gràcies a Mari Karmen Gil Fonbellida, de la qual no sé si els oients recordaran aquell llibre esplèndid *Rivas Cherif, Margarida Xirgu i el teatre de la II República*. Ella, que és una historiadora de primera classe, fa una història molt ben il·lustrada. La majoria de les vegades costa entendre el text, perquè afortunadament està en euskera, després està traduït, però ja ens agradaria poder llegir els cartells que reproduïxen directament. T'adones que a Euskadi hi ha molt més teatre del que pensàvem.

M.B. — I del que ens arriba.

R.S. — No ens arriba res del teatre en basc ni del molt teatre que es fa també en castellà. Només hem vist darrerament Antaka Teatre, aquell grup que ha obtingut grans èxits. Però cal recordar que l'obra que representaven, *El florido pensil*, no era més que una variant de *No hablaré en clase*, del teatre català, i que els d'Euskadi se la feren seva. *El teatro en Guipuzkoa*, doncs, arriba en un moment en què allà estan commemorant una cosa importantíssima i Mari Karmen també ho està fent, que són els 35 anys del Festival Zero de Sant Sebastià. La companyia Adrià Gual hi va presentar aquell any una obra que es deia *Kux, my lord!* de Josep Maria Muñoz Pujol, però va ser prohibida. Abans ja s'havia prohibit una obra d'un castellà, però *Kux, my lord!* tancava el Festival i ho feia en català. Finalment el diumenge, quan es va saber que per segona vegada feien una prohibició, hi va haver una acció molt decidida de tots els components i, capitanejats per Àngel Facio, van tancar el festival. Tot això és molt important que es recordi, que se sàpiga. El festival es va cloure i ho recordo molt bé, perquè naturalment hi era. Havíem d'estrenar aquesta obra que després no es va fer mai, va ser una pèrdua econòmica terrible, allí van quedar tres mesos d'esforços i lluites. La vam veure en sessions de cambra o d'assaig o de prèvies a la Cúpula del Coliseum, que per cert va venir a veure el director del Festival de Venècia, Wladimiro Dorigo, i gràcies a aquest espectacle ens va invitar a anar a fer la *Ronda de mort a Sinera*, no es va atrevir a fer *Kux, my lord!*

M.B. — Amb els precedents...

R.S. — ... perquè és clar, era una provocació contra Franco, ja prou era anar a Venècia a actuar en català i si, a més a més, hi anàvem amb aquest text que atacava directament el dictador.

M.B. — Com a mínim, se't tanca una porta i se te n'obre una altra, encara que no es tractava d'això, oi?

R.S. — Tot això i tota la gran aventura del poble basc a través del teatre, expressada en el teatre, és l'objecte d'aquest llibre admirable, que seria bo que és pogués vendre aquí.

M.B. — **Aquest és un dels problemes amb què sempre ens trobem, ens portes llibres molt interessants, però és allò de dir: i com ho trobo això?**

R.S. — Sí, ara afortunadament la FNAC hi ajuda molt i sobretot la Central i la Milà, el que és important és que es busqui, que la gent ho sàpiga. Ara per internet la vostra generació ho té tot mes fàcil, jo veig que els companys que treballen amb mi a l'AIET, que són de la teva edat, de seguida ho troben tot. Jo em quedo parat.

M.B. — **Els periodistes sovint fem servir aquesta eina més del que seria desitjable.**

R.S. — Home, ho domineu d'una manera! Quina sort que teniu!

M.B. — **La intentem aprofitar com podem. Ricard, moltíssimes gràcies, ens n'anem, com cada setmana, amb una llista de deures per fer i de propostes per poder gaudir des de Xile, passant per Palestina i arribant a Euskadi, sempre amb els millors llibres, amb aquest teatre de qualitat, teatre escrit.**

R.S. — Gràcies a tu.

8 de setembre de 2005

No hi va haver programa.

15 de setembre de 2005

Carme Canet: — **Jo ja l'enyorava en Ricard, bona tarda.**

Ricard Salvat: — Bona tarda. Jo també t'enyorava, però no ho puc dir.

C.C. — **No?**

R.S. — Home, no... Ets molt jove i...

C.C. — **Perquè la setmana passada et vam fer el salt.**

R.S. — Ah, és veritat que em vas fer el salt. No t'ho perdonaré mai.

C.C. — **Sí, et vam fer salt dijous a la tarda, i és clar... Ens tornem a trobar després de vacances amb un horari nou. A partir d'aquesta temporada, seràs amb nosaltres els dijous.**

R.S. — Molt bé.

C.C. — **O sigui que divendres hem d'anar a comprar el llibre i llegir-lo durant el cap de setmana.**

R.S. — Això és cert... T'ho van demanar els auditors o els llibreters?

C.C. — **No els auditors no, els llibreters. Diuen que ara editaran molts llibres de teatre i que no donarem l'abast. Tot queda entre cometes, en cursiva i tot. Veig que parlaràs d'un llibre l'autor del qual vindrà dilluns vinent.**

R.S. — Sí, el llibre és el d'Enrique Herreras publicat per l'editorial Algar. Es diu *Los diez mandamientos de la ley de Els Joglars*.⁴ Com que ara el grup de Boadella està d'absoluta actualitat...

C.C. — **Sona com si Els Joglars fossin una mica Déu, no?**

R.S. — No ho sé, sona que potser de vegades certs èxits són perillosos perquè perden el sentit de la realitat. Però bé, això no ens pertoca aquí, aquí hem d'analitzar el llibre. És un llibre escrit periodísticament, molt hàbilment, Enrique Herreras se les sap totes. El títol *Diez mandamientos de la ley de Els Joglars* és més llarg. Continua dient *Reflexión litúrgico-estético-política sobre cuarenta años de gran teatro y prodigiosos escándalos*. Hi ha algunes coses que estan molt bé. Està molt bé per a tots aquells que no coneguin Els Joglars, per exemple, els joves, per a aquells que no hagin seguit els quaranta anys de trajectòria i que no hagin pogut veure tots els seus espectacles —potser només cinc, set, deu com a màxim—, perquè parla de la primera etapa, de l'etapa en què feien pantomimes sense parèntesis, de la segona etapa, de la tercera i de la quarta etapa.

C.C. — **És com un cine, comencen en blanc i negre i després en color...**

R.S. — Exacte. I a més d'això, doncs, fa una anàlisi del que comporta o ha comportat dintre del panorama teatral i polític del país l'aportació d'Els Joglars. A mi m'ha interessat molt el capítol on parla de com Els Joglars cuiden els seus enemics: «Fomentar los enemigos». Hi fa una llarga disquisició, com que això li va anar molt bé, busca sempre de fomentar els enemics.

C.C. — **Són els que li donen més publicitat.**

R.S. — Són els mateixos que li fan publicitat. Jo no recordava alguns aspectes, que són molt divertits. En una ocasió, a un bisbe del país, concretament de Galícia —no val la pena dir el seu nom— li van enviar 2.000 pessetes en reconeixement de la propaganda que els feia des dels púlpits i des dels seus acòlits. Aquest és l'aspecte que a mi sociològicament m'ha interessat més perquè no hi havia caigut. Després hi ha un repàs de totes les obres, de tots els seus subjectes, dels problemes que han tingut, dels problemes que han creat, de *La Torna*, que va ser tan paradigmàtica i tan important a la època, i que ara ha tornat, com saps, però de tot això ja te'n parlaré. És un llibre que es llegeix molt bé, es llegeix pràcticament d'una tirada. Enrique Herreras, com hem dit, és un home de llarg trajecte periodístic i ho sap fer molt bé, i ho explica de manera molt atractiva. Jo pràcticament me l'he llegit d'una tirada. I bé, que se sàpiga que, en la llarga bibliografia sobre Els Joglars, hi ha aquesta nova edició que ve d'Alzira. Això, a mi, m'emplena de satisfacció per tot allò que hem dit diversos cops i és que hi ha cada vegada menys llibres de teatre. Però que bé que una ciutat com Alzira hagi fet una publicació de caire nacional tan interessant, un text que és una aportació a la història del teatre, el projecte està liderat per l'Associació Cultural La Tarumba d'Alzira. El llibre es veu que està editat allí. Després hi ha una altra cosa que m'ha cridat l'atenció i que m'ha agradat moltíssim, que és el llibre *Teatre de guerra i revolució*.⁵ És una antologia de petits textos que t'obliguen a preguntar-te tantes coses! Hem esperat des del 1939 fins al 2005 per conèixer unes propostes que normalment s'haurien hagut de publicar just arribada la Transició. Es tracta d'una sèrie de petites obres, la majoria de les quals no signades o signades amb pseudònim. Alguns d'aquests pseudònims es pot deduir de qui eren o es pot saber que van aparèixer al *Papitu* i a l'*Esquella de la Torratxa*. Eren obres d'absoluta viabilitat antifeixista o que, com a mínim, pretenien tenir una gran viabilitat antifeixista. Francesc Foguet, que és un estudiós extraordinari, és professor de literatura catalana. Aquí n'hem parlat diverses vegades pel seu llibre sobre Margarida Xirgu, un llibre que és excel·lent. En aquesta ocasió, Francesc Foguet

ha triat obres que es van publicar a un nivell al *Papitu* i a l'*Esquella de la Torratxa*, i a un altre al *Mirador*, a *Catalans* o bé a *Revista de Catalunya*. En la segona dimensió, els autors de la qual en aquest cas sí que signen, no són tan diguem-ne estripadament antifeixistes, o tan durament com ho són els del *Papitu* i els de l'*Esquella*, al nivell segon hi ha gent com el C. A. Jordana, J. Roure-Torrent, R. Vinyes, J. Roig-Guivernau, L. Capdevila, J. M. Francès, J. M. Ribas Monfar. Tens accés al clima de tota una època. En castellà, per exemple, ja s'havien publicat algunes peces, en això van més avançats, amb tots aquests «Teatros de guerrilla» que havia fet María Teresa León. Ha costat també en castellà, però s'ha fet i semblava que en català no hi eren quan sabíem tots que hi eren, i ara afortunadament tot això s'ha publicat i coincideix amb la publicació d'un llibre del qual avui volia parlar però finalment he pensat que no, perquè encara no l'he acabat de llegir; ja que és molt llarg, és molt treballat, les citacions que fa el jove professor Foguet i Boreu són una cosa increïble, jo crec que em superen...

C.C. — **Doncs, si superen el senyor Salvat, la gent del carrer no sé què farem...**

R.S. — No, no vull dir ben bé això. És un llibre interessantíssim que es diu *Teatre de guerra i revolució* (1936-1939). Mai no agraiem prou al professor Foguet que hagi publicat, perquè per fi tenim una història del que va passar durant els anys 1936-39, que és una època que no existia, se n'havia fet un buit, o només existia des de l'altre cantó. I no, no, existia des dels dos bàndols. Després prenguin vostès partit, però no es pot fer això que s'ha fet, negar purament i simplement. Una cosa que la Transició ha continuat mantenint. Per exemple, s'ha produït això de les fosses, que ara finalment s'estan obrint, es calla molt, però sí que s'estan obrint i amb ajuda oficial. Doncs bé, també obrim aquest gran element buit de la memòria que és tot el que va passar en teatre durant la Guerra Civil, on hi va haver gent tan important com Ramon Vinyes que cal recuperar. Aquí se'n va parlar també durant la celebració d'aquell congrés que hi va haver. Ara s'estan preparant una sèrie d'actes de recuperació, es van començar a l'Autònoma, però continuaran recuperant la figura del savi català, aquest personatge que surt a *Cien años de soledad* i que és allà mort en l'oblit, com tanta gent. Per exemple, *El casament de la Xela*, de Xavier Benguerel, que ara seria el moment de muntar, però veig que ningú no en parla. Afortunadament, ara sí que muntaran al TNC *La fam* de Joan Oliver; per tant, podrem tornar a recuperar l'actualitat d'un teatre que va ser molt viu, molt important i que va unit a un moment absolutament històric, determinant i terrible de la nostra història.

C.C. — **De quan és aquest llibre, Ricard?**

R.S. — Aquest és d'ara, del 2005, em sembla que tots dos són del 2005; sí perquè l'he rebut ara. Aquí tinc l'Arola, és una col·lecció de peces curtes publicat a Biblioteca Catalana, número 23, acaba de sortir. *Teatre de guerra i de revolució* va sortir poc abans de l'estiu i, com dèiem, ja el comentarem perquè en vull parlar amb molta cura. Hi ha elements emocionantíssims, hi ha elements d'una originalitat en la mirada, és molt negatiu com ell ho explica, a mi m'agrada molt, perquè, és clar, ell no està condicionat, va néixer el 1971.

C.C. — **És clar, és objectiu.**

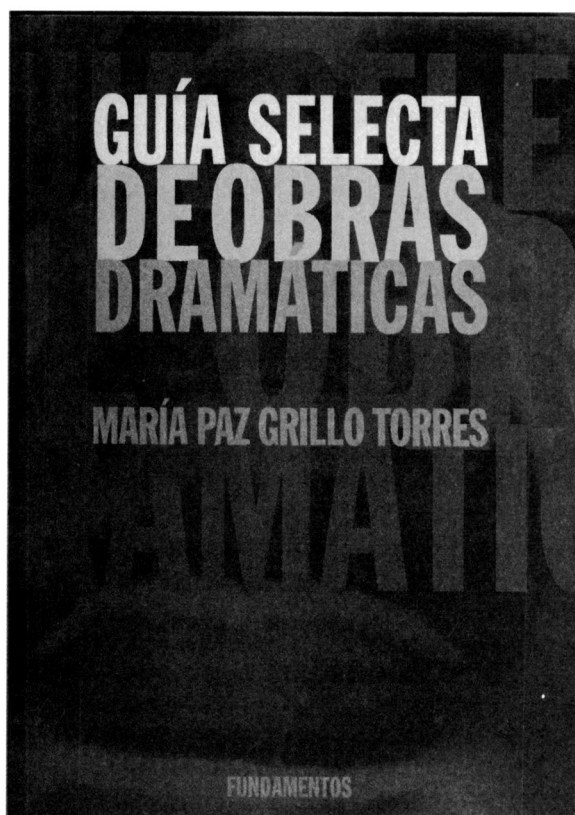
R.S. — Jo no tinc raó d'estar condicionat, però n'estic, malgrat que tenia dos anys quan va començar la guerra. Però, és clar, la pressió que després vas tenir amb tota la informació i tota la lluita et condicionen. Mentre un senyor que té 34 anys, per a mi un noi, s'ho mira d'una altra manera. És una altra generació, res a veure, i això li dona, doncs, una objectivitat i una serenitat que potser nosaltres no tenim.

C.C. — **Ho diu amb aquella profunditat i sentiment. Continuem.**

R.S. — A més d'això volia parlar d'un llibre que no t'ho creuràs, però...

C.C. — **Sí que m'ho creuré.**

R.S. — M'has contat que la gent et diu: «Ens va molt bé que ens donis consells i ens va molt bé quan són coses antigues, coses que no sabem que existeixen.» Us parlaré d'un llibre —tot i que no m'hi referiré massa però vull que se sàpiga, que es digui que ho faig—, d'un llibre de Maria Paz Grillo Torres, *Guía selecta de obras dramáticas*.⁶ Això es fa molt a l'estranger, o sigui que a l'estranger hi ha vademècums per als actors. Però, és clar, és que allà hi ha una altra manera de fer, allà un teatre oficial pot muntar sis o set obres, cinc la setmana. Això vol dir que els actors han de conèixer moltes obres. I aleshores han de tenir molta informació. Per aquesta raó, es publiquen uns resums d'obres que són un resum molt ampli de l'argument, amb els personatges que hi surten. De vegades no llegeixen l'obra, miren aquí i diuen: «Aquest paper em va bé, a

*Portada del llibre Guía selecta de obras dramáticas,
de María Paz Grillo Torres.*

veure què tal, quina llargària té, i tot això.» En conec pocs, però veig que aquest de la professora María Paz Grillo explica els arguments. Per exemple, *Calígula*, d'Albert Camus, estrena mundial el dia 27 de setembre de 1945. Ho explica tot, llocs d'acció, actes, decorats, personatges, temps de representació (dues hores), gènere (drama). No sé com ho determinen, perquè jo n'he vistos de més llargs de *Calígula*. I el més important, la sinopsi. En aquest cas són curtes, en altres llocs són unes sinopsis molt llargues. Això és molt útil per a la gent que fa repertoris, que han de programar un repertori important en un teatre oficial; per als actors, per als directors, resulta molt útil. La majoria d'obres que hi apareixen són conegudes, però de sobte n'hi ha alguna que no. Quina tria ha fet? Això ja no ho sé, però hi ha una tria. Evidentment no hi són totes les obres, ni molt menys, però, per exemple, hi ha *La intrusa*, que justament ara s'està representant. I jo tenia uns dubtes, creia que hi havia més dones. Vaig mirar-ho aquí i vaig llegir «Personajes: 3 hombres, 5 mujeres». Hi posa que hi ha un *doblete*: «La actriz que interprete a la criada puede hacer también de hermana de la caridad.» És a dir, arriba fins a aquest tipus de detalls. Aleshores vaig dir «Ah, mira, doncs el tàndem Bonnín-Coca ha reduït les dones a una de sola.» M'ha agradat recordar-ho.

C.C. — Ara no et dic tot el que estic pensant. Precisament ahir, parlàvem amb la Teresa Urroz sobre el projecte VACA de dones dramaturgues i actrius i em sembla que no li agradaria gaire...

R.S. — No ho han fet per això, només suposo que ho han fet per un problema de repartiments llargs, per resoldre dubtes sense anar a buscar el llibre, jo de vegades en tinc tants que em costa trobar-los.

C.C. — Passem a l'editorial Fundamentos. Ai, que se'ns acaba el temps...

R.S. — Bé doncs, cal avisar —si de cas en tornarem a parlar un altre dia— d'una revista de la qual no havíem parlat mai. És gallega, molt ben feta, publicada oficialment per la Diputació de la Corunya. Es diu *Casahamlet*,⁷ o sigui, la casa de Hamlet però en un sol mot. *Casahamlet*, és el número 7, en van fent un o dos l'any. Publiquen monogràfics on donen a conèixer obres curtes sobre un tema especialitzat o sobre un tema elegit, que en aquest cas és la ciutat. Hi ha un munt d'obres de diferents autors, des de Rabuñal Antón Lopo, Xavier Lama, Isaac Ferreira, Raúl Dans fins a Xavier Picallo. Tota una promoció d'autors que van fent uns petits textos sobre un tema determinat i, a més d'això, hi ha textos sobre història de teatre. És una revista que suposo que es pot trobar a les llibreries on es venen coses gallegues, com Sargadelos. Aconsello als oients que les tinguin al cap.

C.C. — Ricard Salvat ens tornem a trobar dijous vinent. T'esperarem amb impaciència, amb més llibres.

Carme Canet: — **I com qui comença un espectacle, amb aquest fons musical del Kiss me, Kate, que ara em confessaves que sí que havies vist. És una sort.**

Ricard Salvat: — És un curiós i bonic musical.

C.C. — **Doncs donem la benvinguda a Ricard Salvat, a qui veig carregat de llibres, com sempre. Estrena llibreta. Et fan treballar tant...**

R.S. — Sí, estreno llibreta, perquè la setmana passada vaig acabar l'altra.

C.C. — **T'estimes molt les llibretes**

R.S. — Això sí, és un ritu, ahir en vaig veure una de preciosa i li vaig preguntar a la persona que la portava. Em va dir: «La venen als Reales Alcázares de Sevilla.» «Home!» —dic— «qué lejos me lo fiáis, no?» Perquè és una mica lluny, però ja hi aniré. Bé, doncs porto revistes, llibres, una recuperació d'un llibre que jo crec important i una obra de teatre, per on vols que comencem?

C.C. — **Per on vulguis.**

R.S. — Per l'obra de teatre. Us porto *Alicia*,⁸ escrita per Vicent Tur, un home d'Eivissa, de l'any 1969, poeta i dramaturg. La publica Arola. Sempre procurem donar notícia de tot el que fa aquesta editorial de Tarragona, una de las poques cases editores que treuen al mercat llibres, sobretot de teatre i d'obres de teatre dels altres autors no habituals de Barcelona, diguem, no dels del TNC o de la Beckett, ja no diria del Lliure, perquè aquesta entitat presenta molt pocs autors d'aquí. Així doncs, dóna veu a una sèrie d'autors que sovint són una sorpresa, com pot ser aquest. És una obra duríssima. Algun dia s'hauria de fer una mena d'estudi sociològic de tots els autors que estrenen o que no estrenen i que donen una visió de Catalunya des d'aquí, no diu que l'obra passi aquí, però sempre penses que passa naturalment a prop de Catalunya o a Catalunya, ja que està escrita en català. És una família de tarats, de febles, de bojós, de criminals. Són els quatre de la família amb la presència de les dues dones de fora, una d'elles és l'Alícia, que és la xicota del protagonista, que es diu Víctor, i que a la vegada deixa de ser la seva xicota. Després la volen matar, la volen jutjar, tot un joc sadomasoquista molt interessant, i és una obra insòlita en el panorama del teatre català, juga molt fort. Molt en la línia del primer Pinter. El conec poc Tur, sé que és premi de la UIB per a Joves Escriptors en Llengua Catalana amb *La Llum* i és poeta també amb *Nosa*, de l'any 2001. Tinc ganes de llegir-lo més, perquè són d'aquestes obres que no s'estilen, amb les quals es difícil estar-hi d'acord però que no et deixen indiferent.

C.C. — **I és arriscat.**

R.S. — És una gran brutalitat, molt arriscat, molt punyent, dialoga molt bé, això sí, té un sentit de la fluïdesa i una gran habilitat per fer joc dialèctic. Realment és un text que, com a mínim, crida l'atenció, perquè és un element no habitual en el nostre panorama. Per tant, *Alícia*, de Vicent Tur, Arola Editors, dintre de la col·lecció «Textos Apart Teatre Contemporani», ha arribat fa poc, és el numero 28 de la col·lecció, una col·lecció molt ben editada, amb la reproducció d'un quadre a la portadella que és molt bonic, és una edició acurada, està feta amb «carinyu». La col·lecció la porta l'home de teatre i autor Joan Cavallé, i fa una feina molt important, que hem de potenciar i donar a conèixer. Després, considerant que anem parlant sempre de les revistes que aquí no es coneixen, m'adono que no hem parlat de molts números que s'han publicat de la revista que és fa a Vila-real, un poble que, de fet, si vols, és una mica Castelló, però no és Castelló, i que es paga aquell club de futbol que és com de luxe.

C.C. — Jo sóc molt poc futbolera però em sona alguna cosa.

R.S. — A mi m'agradaven aquests clubs de ciutats petites que plantaven cara als grans, tenien tota la meva simpatia. Quan el Numància guanyava tant, m'agradava molt que els pobles petits tinguessin un protagonisme tan fort en el joc del futbol. Peter Handke seguí amb molt interès els èxits del Numància, per això simpatitzo amb el Vila-real.

A la ciutat hi ha un grup molt interessant, Xarxa Teatre, un grup que rarament —tot i que ja fa més de trenta anys que actua— ve a Barcelona. Fan teatre de carrer, d'animació de tot tipus, presenten propostes molt boniques i alhora han volgut fer una revista que tracta només de teatre de carrer al país. Malauradament la fan en castellà, però es nota que està pensada en valencià o català. Es diu *Fiestacultura, revista especializada en teatro de calle y fiesta*.⁹ Ara em refereixo al darrer número, al núm. 24, tardor del 2005. La revista la dirigeix Pasqual Mas i Usó, que és també el responsable de Xarxa Teatre. Es fa a Vila-real. Fan un repàs molt útil de teatre de carrer perquè, per exemple, a mi m'agrada molt aquesta modalitat, però no tinc temps de veure-ho tot, de poder seguir-ho tot. Amb aquesta revista puc saber què passa arreu. I estan molt ben informats, es nota que viatgen molt. Parlen del Festival Ana Desetnica de Ljubljana. Aprofiten per fer una denúncia d'aquests elements de la prorrata que està fent tant de mal. No ho he acabat d'entendre, no em preguntis massa, però si vols et llegeixo un tros de l'editorial que es titula *La prorrata es un robo*. Es veu que és un problema amb l'IVA, que grava moltíssim les empreses. Volen que les empreses de l'Estat espanyol tinguin el mateix tracte que tenen les de la Unió Europea. És interessant. Després parlen de la Trobada de Stockton, que és al nord d'Anglaterra, de l'International Riverside Festival de Aubagne, del Festival d'Oerol, que és una illa nord d'Holanda. Van fer un repàs també del Festival d'été del Quebec. Tot això és molt i això és positiu. Crec —la descentralització és una cosa admirable—, però, que la informació s'atomitza i resulta que de vegades no tenim gaire informació fins i tot del que passa a València, al Principat, als Països Catalans. Doncs be, és bo que se sàpiga que això existeix. És una revista ja consolidada, no és d'aquelles que surt i que dius: ai! Això durarà tres números. Com veus, és una qualitat de reproducció tipogràfica de primer ordre i per a tots aquells que treballen en el teatre de carrer és una mica l'expressió d'aquesta manifestació que en un moment va tenir un paper molt important. Per exemple, quan nosaltres portàvem Sitges, jo sempre proposava teatre de carrer; després això ja es va acabar. S'ha concretat de manera esplèndida a Viladecans i en alguns llocs, però jo crec que tots els festivals haurien de tenir espectacles de carrer perquè s'ha de dignificar aquesta dimensió i, a més, dóna una alegria al festival, a la ciutat.

També hi ha al número una part monogràfica dedicada a la companyia *Royal de luxe*, que ha actuat aquí, a Barcelona. Van fer una animació a la Pedrera que era preciosa.

És bo que se sàpiga que hi ha una revista que fa una puntualíssima i amplíssima mirada d'horitzons sobre el moviment del teatre al carrer, el teatre d'animació i el teatre de festa. I si encara hi ha temps...

C.C. — ... i tant.

R.S. — Voldria recuperar un text que va sortir fa alguns anys, però, com que ens l'han enviat ara des de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, diguem que és d'actualitat, és un text de Carles Batlle i Jordà, que és un autor de teatre i professor; el text és sobre Adrià Gual i es titula

Adrià Gual (1891-1902) per un teatre simbolista.¹⁰ Està dintre de la col·lecció «Textos i Estudis de Cultura Catalana». És un llibre que s'ha de llegir amb molta calma. Jo ja el vaig llegir en el seu dia, però l'he tornat a llegir.

C.C. — **És un llibre molt gruixut!**

R.S. — Sí, però és allò que dèiem la setmana passada d'aquell llibre que s'acabava de publicar de Foguet, abans parlo de l'anterior d'aquest d'Arola, aquell de les obres de teatre d'urgència política de la Guerra Civil, te'n recordes? N'hi ha un altre sobre el teatre de la Guerra Civil, que és gairebé tan enorme com aquest. Aquest té la important quantitat de 542 planes, està molt ben editat, tot l'aparell de citacions és riquíssim i recupera la figura d'Adrià Gual, sobre el qual s'havia escrit però no s'havia fet mai una proposta tan ambiciosa com la que ens ocupa. Aquesta és una tesi doctoral que recupera l'aportació de Gual com a autor. En aquest país sempre passa el mateix, costa molt que la gent accepti que algú destaquí en més d'una activitat professional. Adrià Gual era director i això li va costar; va tenir els seus problemes, la societat barcelonina feia una mica de broma sobre les seves innovacions, però ell va aconseguir que se'l conegués com a director; ara que acceptin que també era autor, cosa que ha costat molt, i ara s'està treballant a la Universitat de Barcelona una altra tesi sobre ell com a escenògraf i figurinista, a càrrec d'Anna Solanilla.

Aleshores, l'activitat com a autor que mai no havia estat gaire valorada adquireix sota la lectura de Carles Batlle una dimensió que jo crec que ja era hora que es valorés. Pensem que una bona part de textos d'Adrià Gual encara estan per publicar. Per exemple, *Don Joan* i tota l'última etapa, i es pot observar com la gent es va cansar d'ell i com ell mateix es va cansar de lluitar. Comença a ser hora de recuperar els seus textos literaris. Un dia l'Institut del Teatre ho haurà de fer; si no les obres completes, com a mínim les obres no publicades, les obres inèdites, perquè és un autor d'una gran importància. El prologuista del llibre de Batlle, Jordi Castellanos, fa una afirmació molt generosa. Diu que està molt bé que Batlle estudiï Gual, perquè l'autor de l'assaig és un home d'interessos universals, és autor, és professor, és gestor; per tant, qui millor que ell per parlar d'Adrià Gual? És bo que se sàpiga que aquest llibre també existeix. Ha passat molt desapercebut, però esperem que aviat es pugui publicar la tesi doctoral que està preparant Anna Solanilla sobre l'escenografia de Gual. Cal agrair a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat la tasca que du a terme, que és un signe de gran esperança, perquè es van cobrint tots els forats, totes les llacunes que eren immenses i que cada vegada són menys. D'alguns dels llibres que tapen aquestes llacunes en seguirem parlant.

C.C. — **I l'aposta de l'Abadia de Montserrat és valenta, perquè, és clar, són llibres que difícilment tenen sortida.**

R.S. — Sí, de fàcil venda no són, no crec que passi allò que la gent es baralli pels carrers per comprar-lo, no crec que arribi la sang al riu enllloc.

C.C. — **Per això a nosaltres ens agrada recordar a qui estima el teatre aquest tipus de material, que és molt valuós.**

R.S. — I a més explica una història que és una mica el drama del gran teatre de final del segle XIX i XX, que és un teatre al qual, quan Barcelona s'obre al món gràcies a l'Exposició Universal de París, arriben tots els ismes. Aleshores hi ha uns autors, com el mateix Gual, que es fan una mena de garbuix estètic. Hi ha obres que són realistes, n'hi ha d'altres que són simbolistes, fins

que el corrent simbolista guanya, i això és una mica la tesi de Carles Batlle.

C.C. — Ricard Salvat, bona festa de la Mercè, si ets aquí, i bona festa de Santa Tecla, si ets allà.

R.S. — Més aviat estaré amb Santa Tecla.

C.C. — Molt bé, doncs ens veiem la setmana vinent.

29 de setembre

Carme Canet: — Al món i en especial al món teatral li fa falta pedagogia, investigació i actualitat literària i per això cada dijous visita Catalunya Cultura, Teatre, Ricard Salvat, benvingut una altra vegada.

Ricard Salvat: — Ben trobat

C.C. — Ara comentàvem que també fa falta una mica d'opinió en aquest món, reflexió; ens fan por les opinions.

R.S. — Massa, han passat uns anys en què l'opinió personal i el fet d'estar en contra del «moviment», per dir-ho d'alguna manera, no estava gens ben vist i es pagava molt car.

C.C. — Jo pensava que això ja era cosa del passat. I encara estem igual?

R.S. — No, és evident que durant els 23 anys del govern anterior hi va haver una mena de subtil censura no solament amb la premsa i els mitjans de comunicació, sinó amb tot, i pobre de tu que parlessis més del compte. Es pagava molt car, d'una manera no gaire dura però molt consistent i portada fins a les últimes conseqüències.

C.C. — En aquest sentit m'agradaria compartir una reflexió. Avui hem parlat en una altra secció del programa d'aquesta nova inauguració de la temporada al Teatre Nacional de Catalunya. El TNC obre la persiana de la temporada amb *El castigo sin venganza*, una tragèdia d'amor i mort que va escriure Lope de Vega a les acaballes de la seva vida. Així doncs, la Companyia Nacional de Teatro Clásico porta a escena aquesta peça de teatre barroc escrita per Lope de Vega l'any 1631, on l'honor, la religió i el poder configuren la tragèdia. Aquesta és la millor manera d'inaugurar un teatre com el TNC a la ciutat de Barcelona, Ricard?

R.S. — Mira, inaugurar amb un Lope, inaugurar amb una tragèdia, sempre és una gran garantia, perquè, a més, aquesta obra és una de les poques tragèdies que el teatre castellà aconsegueix. La tragèdia és l'assignatura pendent del teatre castellà. A més d'*El cerco de Numancia*, de Cervantes, i aquesta, n'hi ha cinc o sis més i para de comptar. Aquest és un element de sociologia teatral o cultural inqüestionable. Ara bé, que el Teatre Nacional de Catalunya, que encara té tan pocs anys de vida, inauguri en castellà, sense res a canvi, és una mica preocupant, perquè, a la vegada, en aquest moment a Madrid s'està representant *Fuenteovejuna*. No sé si també va inaugurar, no ho recordo això, com que m'agafes per sorpresa no ho he pogut preparar.

C.C. — Com a mínim es va veure al TNC la temporada passada.

R.S. — A més, una producció del TNC, dirigida per gent d'aquí, interpretada en part per gent d'aquí, ara estan actuant al teatre Pavon, en el marc de la Compañía Nacional de Teatro Clásico. Per tant, s'ha fet un conveni, que juga a favor sempre de Madrid, o sigui Madrid va enviar la Companyia Nacional de Teatro Clásico aquí i d'aquí enviem el TNC, però no hi duem un clàssic

català. Ara hauria estat el moment d'enviar-hi *La Filla del Mar* en castellà. Es podria fer dos o tres dies en català i després fer-la en castellà, això hauria estat un veritable intercanvi. Aleshores Madrid seria allò que deia Machado i que jo sempre he repetit: «rompeolas de todas las Españas». Ho seria, ara no ho és, continua sent un centralisme total. Cada vegada s'oblida més el teatre català, no solament aquí, perquè no fem bromes, allà on diuen que tenen una altra idea de les coses, també. Això vol dir, per exemple, que als teatres visuals hi van tots, però als teatres de text no, quan abans, cal recordar, hi anàrem amb *Ronda de Mort a Sinera*. Vam fer *Mort de Dama*, de Llorenç Villalonga, vam fer una obra meva, *Adrià Gual i la seva època*, *L'Auca del senyor Esteve*. O sigui aquest era l'intercanvi en l'època de Fraga. Com és que ara no es pot fer això? Com és que ara Madrid no ha vist des de fa no sé quants anys *Terra Baixa*, que és un títol exportable? Aleshores que no em vinguin amb el discurs que això és un intercanvi; és un intercanvi que potser econòmicament convé, però és un intercanvi a favor dels que tenen el poder potenciat per la poca decisió o valentia de la gent d'aquí. Perquè si és intercanvi, doncs clàssic per clàssic.

C.C. — **I si hem de buscar responsabilitats?**

R.S. — La responsabilitat, sigui directa o indirecta, la té el senyor director del TNC i evidentment els seus infinits assessors i, per sobre de tots ells, els polítics que ho permeten. Això és claríssim. Ara bé, qui dóna la cara és el senyor Domènec Reixac, el responsable del TNC, i després tots aquests assessors que amb aquesta jugada comencen a entrar a Madrid, comencen a tenir una possibilitat de portar els seus espectacles a Madrid. A mi m'agradaria que els seus espectacles hi anessin en català. Si abans, entre els anys 1966 i 1970 i al 1972 i al 1975, anàrem a Madrid, Bilbo, Donòstia, Perpinyà, Tolosa, París, Venècia, Nancy —a clausurar un Festival de Nancy en català—, Atenes, com és que ara no s'actua mai en català enlloc?

C.C. — **La pregunta és molt interessant, espero que ens dugui a algun lloc algun dia aquesta reflexió que ens aporta en Ricard Salvat.**

R.S. — Jo avui hi vaig perquè vull veure'ls, és un data històrica, a més és un text que m'entusiasma. És un dels textos que a mi més m'apassionen. Ara és amb Eduardo Vasco; abans la va fer Adrián Daumas. La vaig veure al Festival d'Almeria i era molt bonica també. Bé, però el problema és el que deïem.

C.C. — **Anem per feina. Volem parlar de novetats literàries i, entre d'altres, avui ens portes un parell de llibres interessants. Josep Julien, que recordareu que és un actor molt bo, jo m'atreviria a dir que potser el podeu recordar per ser el protagonista d'un d'aquells anuncis d'una companyia de telèfon que es va fer molt popular. Doncs, a més d'actor, també és autor, oi Ricard?**

R.S. — Aquesta és una gran sorpresa, és una mica com la Daniela Feixas, que dius, carai! Perquè és un actor diferent, és un actor amb una imatge molt personal. Quan el vaig veure, per primera vegada, va ser en un *Tot esperant Godot*, que era un taller dirigit per Federic Roda a l'Institut, on ell hi actuava. Després ho van passar més o menys a un espectacle comercial. Després li he anat veient obres de Conor McPherson, obres de Brossa, de Lluïsa Cunillé. I penses, aquest noi té una imatge cultural, quelcom de diferent, sona diferent dels altres. I ara resulta que, a més de ser un actor interessant i important, és un autor molt considerable. Ja feia temps que en volia parlar, però, com que sempre hi ha tants llibres per comentar, no donem l'abast.

C.C. — **Per sort!**

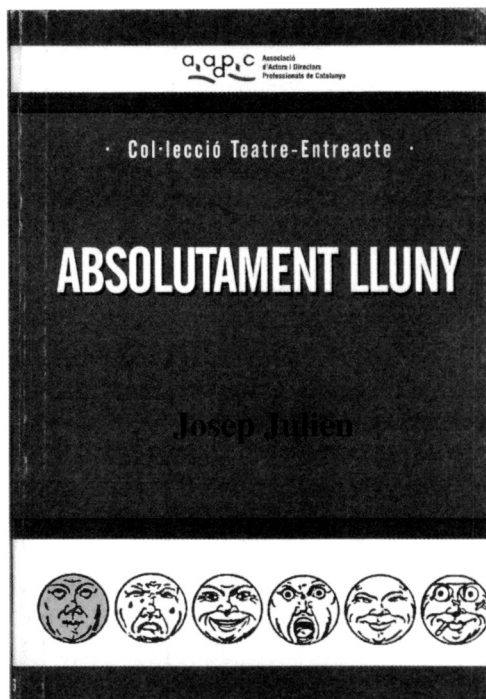
R.S. — Sí, perquè, a més, ara es publiquen en llocs no habituals. Josep Julien aquest any ha publicat dues obres: *Absolutament Lluny*,¹¹ publicada per l'Associació d'Actors i Directors aquest any, i també *Anitta Split*,¹² publicada per Arola Editors, que està fent una tasca importantíssima per donar a conèixer tota una nova generació d'autors, que no són els que habitualment estrenen al TNC o a la Sala Beckett. Això és molt convenient dir-ho, tot això es fa fora del monopoli que en el fons comporten el T6 i la Sala Beckett.

C.C. — **I què tenen aquestes obres?**

R.S. — Aquestes obres són insòlites; primer, són d'una brutalitat total, la mateixa que he anat observant en els autors de l'última generació, i segon, no sé si ho busquen, però mai no fan olor de resclosit, que és l'olor que de vegades feia el teatre català, tampoc olor de poble, de barri o de ciutat. Per exemple, una de les obres passa fora. Això de vegades és perillós però, de vegades, com és en el cas de Julien, hi dóna una grandesa extraordinària. *Absolutament Lluny* jo l'havia vist, s'havia estrenat l'any 1996. Havia guanyat el premi Ignasi Iglesias i s'havia estrenat sota la direcció molt encertada, per cert, de Xicu Masó al Festival Internacional de Sitges en producció del Centre Dramàtic del Vallès, en l'època en què hi havia Joan Anguera. Per cert Anguera li fa un pròleg a l'edició de l'Associació d'Actors i Directors, que es diu editorial AADPC, col·lecció teatre-entreactes núm. 56, Barcelona 2005. És la història de tres prostitutes molt estripades que fan el seu ofici sota una mena de pont al qual van els clients, l'un darrere l'altre. És molt dura de diàleg, però amb diàlegs molt bons a la vegada, està molt ben escrita i presenta una situació molt desesperada. Les dues peces tenen uns finals absolutament insòlits i inhabituals. Jo crec que fa pensar molt en el que està passant amb la joventut actual. Ja em va passar amb la Feixas en una de les seves obres que es diu *Nomás sexe*, de la qual vam parlar aquí. És molt important perquè t'adones de com n'estan, de desencantats, tots ells, de com n'estan, de rebotats, contra la societat.

C.C. — **Tinc la impressió, Ricard, que aquestes obres que s'estan escrivint i que el teatre contemporani català escriu, totes elles o moltes d'elles tenen a veure amb la duresa de la vida, un cert escepticisme, això no és casualitat segurament.**

R.S. — Jo suposo que no, perquè jo en conec deu o dotze d'aquesta generació que fan propostes d'aquest tipus. Són molts. La majoria d'ells no han estrenat. En Julien encara va tenir la sort d'estrenar al Centre Dramàtic del Vallès. Explica Joan Anguera, que el coneixia com a alumne i que el seguia, que va creure en ell com a actor. De sobte uns amics li van dir: «Mira, una obra d'en Julien.» I va dir: «Jo a aquest el conec!» I va veure que era exactament el mateix, la va llegir, li va agradar i la va produir. Però això era una altra època, fa molts anys, en fa set concretament. Era un moment en què hi havia una companyia al marge de Barcelona. És terrible que el Centre Dramàtic del Vallès, en el qual jo vaig tenir la sort de fer un espectacle de Brecht i on m'ho vaig passar molt bé, s'acabés. Semblava que ara es revifaria o reviuria amb la figura d'Oriol Broggi, però veig que no tira endavant. Així doncs, tots aquests autors no acostumen a poder estrenar, quan estrenen és inhabitual i, bé, com a mínim ell va tenir la sort de poder-ho fer. Tot i que Edicions 62 pràcticament ha gairebé anul·lat la publicació d'obres de teatre, van sorgint noves editorials en llocs insòlits, com... bé Tarragona no és insòlit, però sí que és insòlit que Tarragona pagui, o tingui, o faci possible una col·lecció tan poderosa, amb llibres que estan molt ben fets. I també a Arola s'ha publicat l'altra obra de Josep Julien de què volia parlar, que també va rebre un premi,

*Portada del llibre Absolutament lluny,
de Josep Julien.*

el Premi de Teatre: 50è Aniversari Crèdit Andorrà 2004. Es tracta d'*Anitta Split*. La història passa en un país balcànic. Anitta Split és la presentadora de moda d'un país balcànic absolutament ensorrat o destruït per la guerra. Les televisions en el moment que comença l'obra han parat. Tot s'ha acabat, la gent està mancada d'alè, mancada de visió de futur; hi ha un silenci incòmode, terrible, que explica molt bé i dintre del silenci, d'aquesta «manca de nord» que comporta no tenir televisió. Hi ha quatre personatges que van explicant les seves vides, com en són, de buides, com n'estan, de perduts, en la pròpia desesperació personal, i com tot el que els envolta és pura destrucció i horror. Això és una mica com aquella expressió de la gran obra de Shakespeare: la vida és com una història contada per un idiota amb molt de soroll i molta fúria, molt de silenci en lloc de soroll, però és com una història explicada per un personatge absurd.

C.C. — **Doncs fins aquí la reflexió i la reivindicació de les obres del Josep Julien.** Gràcies, Ricard, la setmana vinent continuem investigant i coneixent més la literatura teatral.

NOTES

1. MORALES, José Ricardo. *Teatro Ausente*. Edicios do Castro. Col·lecció «Biblioteca del exilio». A Corunya, 2002.
2. FARRÉ I AGUILÀ, Ferran. *Durruti, la memòria perduda de l'anarquia. Okupa Palestina!* Ricard Boluda (E.D). Lleida, 2004
3. GIL FONBELLIDA, Mari Karmen. *Anterkian gipuzkoan (1970-1986) euskal herriko. Antzerkigintzari buruzko historia egiteko oharak. El teatro en gipuzkoa (1970-1986) apuntes para una historia de las artes escénicas en Euskal Herria*. Mono-gráficas Michelena. Sant Sebastià, 2004.
4. HERRERAS, Enrique. *Los diez mandamientos de la ley de Els Joglars. Reflexión litúrgico-estético-política sobre cuarenta años de gran teatro y prodigiosos escándalos*: Algar Editorial i La Tarumba. Alzira, 2005.
5. FOGUET, Francesc. *Teatre de guerra i revolució (1936-1939)*. *Antologia de peces curtes*. Tarragona: Arola Editors, col·lecció Biblioteca catalana, núm. 23, 2005.
6. GRILLO TORRES, María Paz. *Guía selecta de obras dramáticas*. Editorial Fundamentos. Madrid, 2000.
7. *Casahamlet*, núm. 7, 2005.
8. TUR, Vicent. *Alícia*. Arola Editors. Col·lecció «Textos a part. Teatre Contemporani». Tarragona, 2005.
9. *Fiestacultura*. *Revista especializada en teatro de calle y fiesta*, núm. 24 tardor 2005. Vila-real.
10. BATLLE i JORDÀ, Carles. *Adrià Gual 1891-1902 per un teatre simbolista*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Col·lecció «Textos i Estudis de Cultura Catalana». Barcelona, 2002.
11. JULIEN, Josep. *Absolutament lluny*. Editorial AADPC. Col·lecció «Teatre-Entreacte», núm. 56. Barcelona, 2005.
12. JULIEN, Josep. *Anitta Split*. Arola Editors. Col·lecció «Textos a part. Teatre Contemporani». Tarragona, 2005.